

KLASIFIKACIJA I DISKVALIFIKACIJA

Vjeran KATUNARIĆ
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.7:33(497.5)(049.2)
330.1(497.5)(049.2)

Primljeno: 20. 10. 2004.

U odgovoru na kritičke primjedbe Velimira Šonje i Nevenke Čučković na članak "Vrijediti i koštati: sociokulturne pretpostavke tranzicije u novijim radovima hrvatskih ekonomista" (*Društvena istraživanja*, svezak 13, br. 1-2, str. 147-168) autor članka iznosi četiri stajališta. Prvo, odbacuje banaliziranje utjecaja ideologija na teorijska usmjerenja u ekonomiji i zalaže se za kritičko razumijevanje srodnosti između (akademske) teorije i (ekonomskih ili političkih) ideologija. Drugo, prihvaća primjedbu o premalenom uzorku analiziranih radova hrvatskih ekonomista te priznaje da mu nije jasno koja je "kritična masa" radova potrebna kako bi se analizom utvrdila teorijska orijentacija pojedinog autora. Treće, nasuprot kritičarima, drži da ekonomski liberalizam nužno proizvodi negdje dobre a negdje loše učinke, baš kao i ekonomski etatizam. I četvrto, upozorava da (poziv na) dijalog ima smisla ako se unaprijed ne uvjetuju polazišta njegovih sudionika.

✉ Vjeran Katunarić, Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet,
Lučićeva 3, 10000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: vjeran.katunaric@zg.htnet.hr

Primjedbe koje Velimir Šonje i Nevenka Čučković iznose u svom kritičkom komentaru članka "Vrijediti i koštati: sociokulturne pretpostavke tranzicije u novijim radovima hrvatskih ekonomista" (*Društvena istraživanja*, svezak 13, br. 1-2, str. 147-168) podijelit ću u četiri skupine i prokomentirati.

O "IDEOLOGIJI"

Mojoj identifikaciji prve skupine radova kao (ekonomski) redukcionističkih i bliskih neoliberalizmu autori prigovaraju da je "ideološki obojena". Zanimljivo je da nigdje u članku nisam njihove radove označio "ideološkima" ili manje znanstvenima od drugih autora. Smatram, međutim, da u svim dovoljno pro-

mišljenim radovima dolazi do izražaja sklonost jednim, a ne-sklonost drugim, temeljnim idejama, odnosno ideologijama. To je, dakako, slučaj i s Horvatom i njegovom idejom samoupravnoga socijalizma, o čemu sam isto tako pisao. Također, ne mislim da je neoliberalizam, kao ni neoinstitucionalizam, automatski oznaka za pripadnost političkoj stranci. To se tiče i Hrvatske, gdje i lijevi i desni centar rabe obje retorike: slobodnoga tržišta (do neke mjere, dakako, valjda po kriterijima klijentetskoga "neodabira") i državne intervencije (klijentetskog odabira) ili neku mješavinu obojega. Uostalom, slično se izjašnjavaju i moji kritičari, za "liberalni neoinstitucionalizam", čime daju do znanja da im nije mjesto među neoliberalima, nego među neoinstitucionalistima, pa time saznajemo da, začudo, u Hrvatskoj možda i nema neoliberalnih ekonomista. O tome, naime klasificiranju, još će biti riječi, a ovdje samo želim istaknuti kako je vrijednosno samoodređenje neizbježno. Takvo ishodište Šonje i Čučković, premda s nedovoljnim poznavanjem samoga pojma, nazivaju "ideologijom", opisuju kao "ideološki utjecaj" te ističu da im "nije u prvom planu". Odatle proizlazi da ideje o ciljevima ili vrijednosnim konzekvencama ekonomskog djelovanja dolaze odnekud izvana, recimo iz političke sfere, a ne iz njihova, tj. znanstvenog, izbora. Autori osnovna uvjerenja čak smatraju "privatnom stvari".

Koliko je takva banalizacija pogrešna, pokazat ću na dva primjera. Prvi primjer: "ne radi se o tome da je pobijedila tržišna ideologija i 'ekonomski imperijalizam' jer je CIA bila efikasnija od KGB-a, već je pobijedilo realno tržište, kao društvena institucija koja služi za određivanje vrste dobara koja će se proizvoditi, količina koje će se proizvoditi i trenutka u kojem će se proizvoditi". Pogrešno je poistovjećivati sustav moći s policijskim ustanovama, a ne i tzv. "realno tržište". Još gore, međutim, Šonje i Čučković nude apsolutističko i misionarsko značenje tržišta. Kritičari (post)kolonijalizma predbacili bi im možda i gore stvari, no ovdje ću njihovo shvaćanje tržišta *bona fide* uzeti kao jednu antitezu, sarkastičnu figuru. Po mojem mišljenju, pak, tržište oduvijek odražava odnose moći/hegemonije, o čemu, na primjer, piše Max Weber (tržište je aproprirano), govore zabrinuti čuvari nacionalnih kulturnih dobara izloženih pritisku WTO-a i jadaju se izmučeni radnici sisačke željezare.

Drugi primjer: "svodi je (ekonomiju, op. V. K.) na instrument moći u rukama (ideološkog) pobjednika (možemo samo nagađati da pritom misli na SAD)". U svom članku (a i drugim radovima) ekonomiju u smislu proizvodnje i raspodjele materijalnih dobara držim jednim od tri glavna dijela sustava moći. Uostalom, svaka značajna spoznaja inkorporirana je u neki sustav stvaranja vrijednosti – bilo materijalnoga bogatstva, fizičke sile ili kolektivnog identiteta. Ipak je najveća banalizacija u navedenom tekstu geopolitička. Ne mislim da je SAD

pobjednik u borbi za moć, jer sustav moći ne opisujem na način "metodološkog nacionalizma" ili realističke teorije međunarodnih/međudržavnih odnosa. Temeljnim sustavom moći i ujedno "pobjednikom" smatram kapitalizam, odnosno određene društvene klase ili elite širom vrlog novog svijeta, a ne određene narode, pa ni države. Doduše, glavni igrači vješto podmeću nacionalističku "mapu", pa se tako rado govori o američkom imperijalizmu, "sudaru civilizacija" i sličnom, što je način ideološkoga zavodjenja. Samo molim da se, kako se ono kaže, meni "ne pakuje" tek tako. Indicije o "antiamerikanizmu" nisu mogli naći u mojem članku, a ne očekujem da čitaju moje knjige i druge radove u kojima sam o toj obmani opširnije pisao. Ni neoliberalizam ne smatram isključivo američkom ideologijom – znam koliko Amerikanaca zbog nje pati – nego ideologijom jakih i bogatih u ekonomskoj utakmici, iako ne nužno svih.

O "KLASIFIKACIJI"

Koliko mora biti, dakle, velika "kritična masa" radova da bi bila dovoljna za njihovu klasifikaciju? Priznajem da to ne znam i priznajem da je "uzorak" radova u mojem članku u tom pogledu nedostatan. Nisam, na primjer, provjeravao jesu li se pojedini autori i u svojim drugim radovima dosljedno držali stajališta koje su iznijeli u analiziranim radovima. Kritičari su u pravu utoliko što se nisam potrudio potražiti njihove radove u kojima oni, moguće je, još jasnije – ili možda drukčije? – formuliraju svoje teorijsko ili aksiomatsko polazište u ekonomiji (s obzirom na društvo i/ili kulturu). Stoga njihova samo-klasifikacija ne odgovara mojoj klasifikaciji. I vjerojatno su oni više u pravu nego ja, vjerojatno su bliži neoinstitucionalizmu nego što sam to ja razumio. Možda su u međuvremenu mijenjali stajališta, što također nisam mogao znati, i to je svakako moj propust. Jedino me još uvijek zbunjuje primjedba da iz rada Nevenke Čučković ne proizlazi da strani ulagači ostvaruju bolji učinak na lokalno gospodarstvo od drugih aktera. Bojim se da autori, ili sama autorica, svaku vezu vlastitih zaključaka ili pretpostavki s idejom slobodnoga tržišta ili stranog ulaganja doživljavaju legitimistički, ili možda još gore – kao etiketiranje. Da je sumnja opravdana, vidi se po upornoj diskvalifikaciji moga pristupa i čitave klasifikacije kao "ideologijske" te pokušaju da se pitanje vrijednosti relativizira, odnosno banalizira, pa su istoj noći sve mačke crne.

Kriterij za klasifikaciju radova bila je pretpostavka o tome koliko je (hrvatsko) društvo, odnosno njegove vrijednosti, određujuće za ekonomski razvitak. Po mišljenju jednih, te su vrijednosti neadekvatne i treba ih mijenjati, odnosno prilagoditi što slobodnijem djelovanju tržišta. Po mišljenju drugih, valja naći ravnotežu. A po mišljenju trećih, hrvatski razvoj ima vlastitu putanju upravo zbog određujuće naravi tradicionalnoga društva i ustanova. Dakle, na jednom kraju

ekonomski redukcionizam, a na drugom sociokulturni. Koji su bliži pojedinim ideologijama, drugo je pitanje. No zbog čega je druga i treća skupina ideologijski raznorodnija od prve, mislim da to nije teško objasniti, ali to i nije bio predmet mog rada niti to ovdje namjeravam učiniti.

Što se tiče moga teorijskog opredjeljenja, i u krajnjoj liniji ideologijskog, svakako pripadam toj trećoj, hibridnijoj i čudnijoj, kategoriji "relativista" (uostalom, tako sam se i u članku samosvrstao). Metodološki relativizam u mojem je slučaju sličan kulturnom relativizmu u smislu koji otprilike odgovara programatskim ciljevima UNESCO-a, a to je potreba za jednakim tretmanom različitih ljudi, naroda, društava, njihovih vrijednosti, uvjerenja, također materijalnih tekovina, osobito slobode da odluče o tome što je za prodaju i pod kojim uvjetima, a što nije. Nasuprot tome, apsolutizam proglašava pojedine ljude, ustanove (bilo tržište ili državu), ideje ili materijalna dobra izuzetnima ili nepodložnima pravilima koja vrijede za većinu. S obzirom na realne odnose moći moje shvaćanje, prema jednoj starijoj distinkciji, bliže je utopiji nego ideologiji, dakle projektu jednakih mogućnosti, a ne realnoj hipokriziji i njihovim nositeljima, bili oni liberali, socijalisti ili samo nacionalisti.

O "LIBERALIZMU"

Bitna razlika između pristupa kritičara i moga pristupa jest u tome što oni državnu intervenciju u privredi smatraju u načelu štetnom, a ja ne. Analogno tome, ne držim da je tržišna alokacija u načelu (opće)korisna. Šonje i Čučković u tom se pogledu kolebaju. Negdje ističu da samo tržište "ponekad" (kada, gdje, zbog čega?) nije dobro rješenje, ali potom ubrzo kao da bježe od posljedica pa "tržišne pogreške" neutraliziraju ili barem smatraju da su manje teške od intervencionističkih. Na primjer:

"/L/iberalna ideja u Hrvatskoj nikada nije imala jasno profiliranog i politički moćnog nositelja, dok je socijalističku ideju do 1990. provodila Partija, sa svim resursima i instrumentima represije koji su joj stajali na raspolaganju. Prema tome, realne politike u socijalističkom razdoblju bile su realne socijalističke politike, dok su realne ekonomske politike u 90-ima bile mješavina svega i svačega, ovisno o trenutačnom odnosu snaga na ideološkoj i interesnoj vagi unutar tada vladajućega HDZ-a (koji je bio sve prije nego liberalan). Doista nije teško pokazati kako su mnoge gospodarske politike u devedesetima osiguravale velik prostor djelovanja *ad hoc*, arbitrarnoga i nereguliranoga državnog intervencionizma. Stoga je, na primjer, danas veoma teško razlučiti je li očit neuspjeh politike 'pretvorbe' i privatizacije 90-ih posljedica liberalnih temelja ideje o privatizaciji ili agresivne uloge države..."

Znači li to praktički da bi valjalo preokrenuti cijelo društvo i ekonomiju da bi se ustanovilo je li liberalna receptura primjenjiva ili nije? S tim u vezi navodim prikladnu opasku Josepha Stiglitz:

"The excuse of the shock therapists that measures called for by their prescription were never fully implemented is not convincing. In economics, no prescription is followed precisely, and policies (and advice) must be predicated on the fact that fallible individuals working within complex political process will implement them." (*Globalization and Its Discontents*. Penguin, 2002., str. 187).

S druge strane, posve se slažem s uvjerenjem Šonje i Čučković da će "ljudi najbolje razviti svoje sposobnosti i potencijale ako imaju pravo i mogućnost mijenjati zaposlenja, ako imaju znanja i snalažljivosti da podnesu gubitak zaposlenja ili da u jednom dijelu života budu radnici, a u drugom poduzetnici i vlasnici", ali naravno pod uvjetom da je takav renesansni izgled rada moguće ostvariti, da u najmanju ruku otpušteni radnici mogu primiti pristojnu naknadu ili relativno brzo naći novi posao. Do tada država, držim, ne bi smjela prati ruke od odgovornosti i sebe proglašavati nekompetentnom u gospodarstvu, uključujući vlasništvo i menadžment, a sudbinu radnika ignorirati kao da je riječ o svemirskoj katastrofi a ne o svjetovnoj politici u domeni političke, zakonske i ljudske odgovornosti i slobode.

O POZIVU NA DIJALOG

Poziv na dijalog – ako je o tome doista riječ – rado bih prihvatio. Kažem "bih", jer mi se u cjelini tekst Velimira Šonje i Nevenke Čučković sviđa kao primjer polemike koja se uglavnom kreće u granicama akademskoga diskursa, što je u nas još uvijek rijetkost. Jedino na kraju njihova priloga stoji rečenica koja mi se čini nekorektnom, a ujedno se nadam da sam je krivo razumio: "/d/okle god izbjegavamo zamku pretpostavke da ideologija određuje svaki znanstveni rezultat i svaku preporuku, prostor za dijalog ostaje otvoren". Iako nisam nigdje napisao da ideologija određuje svaki znanstveni nalaz ili preporuku (isto tako ne tvrdim da autori nisu zauzimali i neoinstitucionalistička stajališta, recimo relativiziranjem važnosti države ili tržišta u pojedinim područjima gospodarstva), ipak netko tko poziva na dijalog ne bi smio unaprijed određivati polazišta sugovornika ili oponenta, pa makar se ona činila neprihvatljivima. Osim toga, osobno ne predstavljam neku jaču ili vanjsku stranu u našem raspravljanju, ne dolazim ni iz kojega komiteta ili središnjice i ne govorim u ime sociologije ili, ne daj bože, naroda. To napominjem prisjećajući se okolnosti prije dvadesetak godina kada je Partija u Hrvatskoj pozvala stanovit broj slobodnih intelektualaca na dijalog, ali pod uvjetom da prije toga potpišu "platformu". "Platforma" je sadržavala popis pitanja, bolje reći teza, o kojima se ne smije raspravljati, kao što je "rukovodeća uloga Saveza komunista" i tome slično. Pozvani nisu o tome htjeli ni čuti i, naravno, do dijaloga nikada nije došlo.

Nadam se, prema tome, da me primjedbom po kojoj moja klasifikacija ima ideološki karakter autori ne žele diskvalificirati, a iza čega bi slijedilo da je (daljnji) dijalog moguć pod uvjetom da se odrekнем klasifikacije i priznam pogrešku.*

BILJEŠKA

* Inače, moj članak jedva je prošao u časopisu, zapravo tek nakon treće recenzije, jer je jedan od dvoje anonimnih recenzenata tražio da se rad vrati autoru radi temeljite izmjene upravo, po mišljenju recenzenta, zbog neprihvatljivosti klasifikacije. Naravno, ono što nije objavljivo po istim kriterijima ne može biti ni predmet dijaloga.

Classification and Disqualification

Vjerran KATUNARIĆ
Faculty of Philosophy, Zagreb

In response to the critical comments of Velimir Šonje and Nevenka Čučković regarding the article "To Be Worth and to Cost: Social-Cultural Prerequisites of Transition in the Recent Works of Croatian Economists" (*Društvena istraživanja*, volume 13, no 1-2, pages 147-168), the author of this article presents four viewpoints. First, he rejects the trivialisation of the influences of ideology on theoretical orientations in economics and argues in favour of critical understanding of the relationship between (academic) theories and (economic and political) ideologies. Second, he accepts the remark with regard to the insufficient sample of analysed works of Croatian economists, but admits that he does not know what "critical number" of works is needed to establish through analysis the theoretical orientation of a certain author. Third, unlike the critics, he believes that economic liberalism is bound to produce good results somewhere, as well as bad results elsewhere, just as it is the case with economic stateism. And fourth, the author warns that (the call for) dialogue makes sense if the participants' initial positions are not stipulated in advance.

Klassifizierung und Disqualifizierung

Vjerran KATUNARIĆ
Philosophische Fakultät, Zagreb

Der Autor reagiert auf die kritischen Äußerungen, mit denen Velimir Šonje und Nevenka Čučković Stellung nehmen zu Katunarićs Studie "Wert sein und kosten: Soziokulturelle Voraussetzungen der Transition in neueren Arbeiten kroatischer Wirtschaftswissenschaftler" (*Društvena istraživanja*, Band 13, Heft 1-2, S. 147-168). Der Autor bringt folgende vier Standpunkte vor: Zunächst einmal verwirft er die Ansicht, dass die Auswirkungen von Ideologien auf theoretische Ausrichtungen in der Ökonomie banal

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 13 (2004),
BR. 6 (74),
STR. 1197-1203

KATUNARIĆ, V.:
KLASIFIKACIJA...

seien, und plädiert für ein kritisches Verständnis des engen Bezugs zwischen (akademischen) Theorien und (ökonomischen oder politischen) Ideologien. Sodann bewertet er den Vorwurf, dass es sich bei den untersuchten Texten kroatischer Wirtschaftswissenschaftler um eine zu geringe Auswahl von Arbeiten handelt, zwar als gerechtfertigt, doch es sei ihm nicht klar, welche Menge an Texten die "kritische Masse" ausmache, um als Grundlage für eine maßgebliche Analyse zur theoretischen Ausrichtung eines bestimmten Autors zu dienen. Als dritten Standpunkt trägt Katunarić vor, dass wirtschaftlicher Liberalismus notwendig sowohl gute als auch schlechte Konsequenzen hervorbringe, geradeso wie wirtschaftlicher Etatismus. Er macht abschließend darauf aufmerksam, dass der (Aufruf zum) Dialog nur dann sinnvoll sei, wenn die Ausgangspositionen der Teilnehmer nicht von vornherein festgelegt würden.